

ALTERRA
WAGENINGEN UR

Jeneverbes in de verdrukking: werk aan de winkel!

Jeneverbessen (*Juniperus communis*) staan in Nederland zwaar onder druk. Door het vrijwel ontbreken van verjonging in de afgelopen 60 jaar dreigt de Jeneverbess te verdwijnen. De reden hiervan is nog steeds niet bekend. Jeneverbess is een karakteristieke en beschermde soort. De soort komt vooral voor op voormalige stuifzanden en droge heideterreinen. Jeneverbessstruwelen hebben zowel ecologisch als cultuurhistorisch een bijzonderere betekenis. Ook spelen ze een belangrijke rol in de natuurbeleving.

- Struwelen met Jeneverbess hebben door hun microklimaat een hoge biodiversiteit en zijn bijzonder rijk aan paddestoelen en mossen;
- de struwelen zijn in de Habitatrictlijn als prioritaire habitats aangemerkt;
- al meer dan 5000 jaar speelt de Jeneverbess een belangrijke rol in de Europese cultuurgeschiedenis. De struik heeft een mythische, medicinale, culinaire en economische betekenis;
- de recreatieve betekenis is eveneens erg groot. Struwelen met Jeneverbess zijn grillig en mysterieus en een aantrekkelijke en inspirerende omgeving voor wandelaars. In veel natuurterreinen zijn ze opgenomen in wandelroutes.

Oerstruik uit vervlogen tijden

Jeneverbessen zijn na de laatste IJstijd, circa 12.000 jaar geleden, als een van de eerste struiken ons land weer binnengetrokken. In een vrijwel kaal gebied met uitgestrekte stuifzanden kon de Jeneverbess prima aarden. De vestiging werd mogelijk gemaakt doordat trekvogels zaden meebrachten. Wellicht heeft de mens ook nog een rol gespeeld in de verspreiding. Archeologische opgravingen laten zien dat er in Europa een levendige handel in bessen bestond. Daarnaast zijn er ook voorwerpen gevonden gemaakt van jeneverbesshout.

De mythische, medicinale en culinaire betekenis van de Jeneverbess loopt als een rode draad door de eeuwen heen. Bessen werden in gerechten gebruikt en als basis voor bier, jenever en Gin. Andere toepassingen waren o.a. het verbranden van

struiken tegen de pest en het ophangen van takken tegen blikseminslag.

Door klimaatveranderingen, de toename van bos en het gebruik door de mens heeft de Jeneverbess perioden met bloei en neergang gekend. Een belangrijke uitbreiding vond plaats na de Middeleeuwen toen er door te intensief landgebruik op grote schaal zandverstuivingen ontstonden. Ook verlaten extensieve akkers zijn in het verleden, en nu steeds nog in Polen, belangrijke groeiplaatsen geweest. Sinds het begin van de 19e eeuw is met de opkomst van de moderne landbouw de Jeneverbess achteruitgegaan. Nu komt de soort vooral nog voor op stuifzanden en in droge heide, maar is vrijwel verdwenen uit de kust- en rivierduinen en de kalkgraslanden van Zuid-Limburg.

Mannetjes en vrouwtjes

Jeneverbes is een tweehuizige pionierstruik. Er zijn dus mannelijke en vrouwelijke struiken. De struiken worden circa 80-120 jaar oud en beginnen rond hun 10de jaar te bloeien. Sommige struiken bloeien pas op latere leeftijd en zijn tot die tijd steriel. Jonge en sterk beschaduwde populaties kennen een groot aandeel steriele planten. De voortplanting van de Jeneverbes verloopt traag. Vrouwelijke bloemen worden pas een jaar na de bestuiving bevrucht. Dan ontwikkelt zich een groene bes die er twee jaar over doet om in een blauwzwarte bes te veranderen. De rijpe bessen vallen op de grond of worden door vogels (lijsterachtigen) verspreid. Voordat de zaden, drie per bes, kunnen kiemen hebben ze eerst een warmte- en koudeperiode nodig (stratificatie). De warmteperiode zorgt voor afbraak van de harde zaadhuid en de koudeperiode zorgt voor kieming

van het zaadembryo. Om uitdroging van de kiemende zaden te voorkomen is het van belang dat de bessen worden bedekt met zand. In levende stuifzanden en duinen gebeurde dat op natuurlijke wijze door overstuiving. Momenteel zal dat vooral plaatsvinden door toevallige omstandigheden, zoals door vertrapping van de bodem door vee, intensieve betreding door recreanten of door voertuigen (Defensie). Na zo'n periode met bodemdynamiek hebben kiemende zaden zeker een jaar nodig om zich te vestigen. In deze periode zijn ze kwetsbaar voor begrazing. Daarna veranderen de zachte naalden in stekelige scheuten.

Vergrijzing van de populatie

Het uitblijven van verjonging via kiemplanten komt in Nederland al decennialang vrijwel niet meer voor. Hierdoor vergrijzen de huidige populaties. De meeste struwelen zijn nu tussen de 80 en 100 jaar oud. Omdat oude struiken nog maar weinig kiemkrachtige zaden produceren begint de tijd te dringen. De belangrijkste factoren die de kieming beperken lijken de volgende te zijn:

- een beperkt aanbod aan kiemkrachtige zaden;
- vergrassing en vermosing van stuifzand en daardoor concurrentie;
- gebrek aan bodemdynamiek en overstuiving van zaden.

Daarnaast zijn er nog tal van factoren die ook bijdragen aan de verjongingsproblematiek zoals: predatie van zaden door muizen en kevers, begrazing van kiemplanten door vee en konijnen, schaduw en concurrentie van bomen, brand en stormschade.

De exacte oorzaak van gebrekkige kieming is helaas nog steeds niet bekend. Onderzoek hiernaar is dringend gewenst. De succesvolle vertaling hiervan naar de praktijk van het beheer is een tweede belangrijke stap. Een klein lichtpuntje is dat er in Nederland enkele tientallen kiemplanten voorkomen en dat het kweken van Jeneverbes onder geconditioneerde omstandigheden nog wel lukt.

Wat kunnen terreinbeheerders nu al doen?

Voorkom dat volwassen Jeneverbessen verloren gaan. Dit kan door:

- het opsporen en inmeten van jeneverbessen in het terrein. Dit kan bijvoorbeeld met vrijwilligers en met een GPS;
- het vrijstellen van struiken en struwelen in een straal van 30 meter. Dit voorkomt stormschade en doet de vrijgestelde struiken beter bloeien;
- het voorkomen van bos- en heidebrand door het omvormen van naald- naar loofbos;
- tijdens (bos)werkzaamheden in en rond struwelen de struiken te markeren;
- bij begrazing van struwelen voorzichtig om te gaan met jaarrond begrazing. Bij hoge veedichtheden ontstaan er graaslijnen, kunnen de wortels worden vertrapt en ontstaan er soms schuurplekken op de stammen. Hierdoor kunnen struiken verdrogen of afsterven. Dat geldt vooral bij gebruik van paarden of rundvee.

Verjonging van struwelen

- het afzetten van struiken Jeneverbes om kale stammen en takken weer te laten uitlopen werkt niet.
- uitbreiding van Jeneverbes treedt wel op wanneer uitgezakte takken weer met grond raken overdekt (afleggers) zoals in stuifzanden wel eens gebeurt;

Kieming van Jeneverbes

Ondanks dat de oorzaak van ontbrekende kieming niet bekend is, kunnen de volgende maatregelen de kans op kieming vergroten:

- plagen van vergraste struwelen levert een grotere kans op vestiging. Er ontstaat weer een kale bodem en de predatie van eventuele kiemplanten door konijnen en vee neemt af;
- het selectief gebruik van zware machines of intensieve betreding lijkt geen probleem. Het vergroot de bodemdynamiek;
- zomerbegrazing in combinatie met plagen veroorzaakt bodemdynamiek en mogelijk lokale verstuiving.

Het onderzoek is uitgevoerd in het programma Regionale Identiteit en Natuur- en Landschapontwikkeling (382)

Meer informatie is te vinden in het rapport:

Knol, W.C. & B.S.J. Nijhof, 2004.
Jeneverbes in de verdrinking.
Alterra rapport 942.
Ook te vinden als pdf bestand op www.alterra.wur.nl

Contact:

Wim Knol (Alterra, Wageningen UR)
Postbus 47
6700 AA Wageningen
E-mail: wim.knol@wur.nl
Telefoon: 0317-474385